

ДИСКУСИЯ ЗА ХУМАНИЗМА В СЪВРЕМЕННАТА ЛИТЕРАТУРА

Няма нищо чудно в това, че тъкмо след XX и XXII конгреси на КПСС, в разведрената обстановка на литературния фронт се поставят широко и настойчиво проблемите на хуманизма в съвременната литература. Тези проблеми станаха предмет на няколкодневната дискусия в Москва, организирана от Съюза на съветските писатели и Института за световна литература „М. Горки“.

Докато на Запад изкуството преживява стремителен процес на дехуманизация, за които говори и Жан Пол Сартър в едно свое интервю, у нас, в социалистическите страни, растат хуманистичните задачи на литературата и изкуството. Строителството на комунизма — най-високият и завършен идеал на хуманизма — трябва да се осигури в правствено отношение. Висшата цел на нашето обществено развитие е всестраниното и хармонично развитие на човешката личност, създаване на такива условия, при които напълно разцъфтяват и се разкриват способностите и талантите, най-хубавите правствени качества на свободния човек. А това безспорно обогатява нашето изкуство, развива в него хуманистичните идеи.

Всички тези актуални проблеми на съвременния хуманизъм не можеха да бъдат обсъждани по времето на култа към личността с неговите антихуманни действия и жестоки безчовечни репресии, когато революционният пролетарски хуманизъм бе липсен от своята душа — от хуманността, когато на отделния човек се гледаше като на просто, безсловесно винче и колелце, а не като на неповторима и незаменима личност, с високо човешко достойнство. Бяха изопачени понятията за лично щастие и обществен дълг, бе забравена великата и обикновена човешка доброта и другарско съчувствие и солидарност, потъпкани бяха свети чувства и добродетели. От това бледнееше и литературата, нейният нравствен патос слабееше, на мода бяха студената помпозност и монументалност, плоското и бездушно описателство.

За хуманизма на новия свят, за новото разбиране на хуманизма е говорил директорът на Института за световна литература чл.-кор. И. Анисимов във въвеждащото си слово. Той е подчертал ролята на Октомврийската революция за раждането на новия хуманизъм и за процесите на дълбока преоценка на ценностите сред най-прогресивната част от западната интелигенция. Той се е сричал и на еволюцията в творчеството на някои съвременни западни писатели като Грем Грин — през колебание и предубеждение към най-вярно схващане за хуманизма на нашето време. Идеята за хуманизма се използва и от модернистичните течения в литературата, но ограничено и осакатено. Нашето разбиране за хуманизма е свързано не само с чувството за човешко достойнство, но и със съзнанието за исторически дълг, с борбата против всичко, което е враждебно на човека и човечеството. Ние не разглеждаме хуманизма извън историческата борба за социализъм. В тази борба ние се опираме както на опита след Октомврийската революция, така и на хуманистичните търсения на човечеството през вековете. Понятието хуманизъм и революция са неразделно свързани за нас.

Хуманизмът на новия свят — е подчертал И. Анисимов — е оня духовен център, към който се стреми всичко прогресивно и творчески перспективно в съвременната литература. Той е потвърдил тези свои думи с едно писмо на видния английски писател Чарлз Сноу до участниците в дискусиата. В своята дейност Ч. Сноу се бори да сближи търсенията на съветската литература с търсенията на прогресивните писатели от Запада, за да възтържествува такова разбиране за хуманизма, което е съвсем близко до социалистическия хуманизъм. В писмото си Сноу говори за нуждата от активен хуманизъм, призовава прогресивната западноевропейска интелигенция към действия в името на хуманизма.

В. Шчербина е говорил за моралния кодекс на строителите на комунизма, за на същната потребност от по-голямо внимание към въпросите на нравствения облик на човека, за обогатяването на нравствения социалистически идеал. Засегнати са били съвременните буржоазни схващания за хуманизма, опитът да се отлъчи марксизмът от хуманизма, буржоазните проповеди за надкласов хуманизъм. Мнозина са изтъкнали значението на Горкиевата концепция за активния революционен хуманизъм, изопачена по-късно по време на култа към Сталин. По-подробно на този въпрос се е спрял горковедът Б. Бялик — как са били тълкувани някои формули на Горки и изпразнени от самия хуманизъм, как се забравяше понякога, че самата борба за човека трябва да бъде хуманна, човечна по своите средства и цели.

Измененията в хуманистичното съдържание на самата съветска действителност след XX и XXII конгреси на КПСС дадоха плодотворен подтик и на хуманистичната мисъл, внесеха изменение в разбирането за социалистическия хуманизъм, като го освободиха от догматични наслоения, направиха го по-широко и съдържателно, по-вярно. Това особено се отнася до общочовешкото съдържание на социалистическия хуманизъм, до същността на нашия хуманистичен идеал, до разбирането ни за доверието към хората, за ценността на човешкия живот, за уважението към неповторимото своеобразие на личността. Колко важни са тези неща ни показва току-що излязлата книга на А. Солженицин „Един ден на Иван Денисович“. Книга за времето, когато недоверието към човека, презрението към човешката личност, насилието — най-брутално и най-изтънчено — се бе превърнало в норма на бита, в жестоко всекидневие, в изуверска гавра с най-великото създание на природата. . .

Исходните положения на първия доклад „Концепция за човека в съвременната литература“, изнесен от В. Шчербина, са следните: „Концепцията за човека е основата, движещото начало в изкуството, вътрешната същност на художествения образ. Ето защо около разбирането за човека днес се разгръща напълно закономерно най-остра борба, в която идеологическите различия се преплитат с естетическата полемика“. В. Шчербина е разкритикувал неконкретната употреба на такива понятия като „Двадесетият век в изкуството“, „Хуманизмът на XX век“, „Човека на XX век“ и др. Под литература на двадесетия век буржоазните литературоведи и критици разбират обикновено модернистичните течения и свързаните с тях герои и теми. Той е подчертал принципната общност в хуманистичната основа на съветската литература, несъмнестима с фалшивия монументализъм, разгледал е ускорения обществени и научно-технически прогрес като предпоставка за нов, всеотраден разцвет на човешката личност (за разлика от песимистичните възгледи на Запад за автоматизиране и нивелиране на личността, за изчезване на индивидуалните особености на хората). В. Шчербина се е спрял на редица актуални явления и задачи на съветската литература: значението на нравствената проблематика за литературата, растящата роля на нравствения елемент в живота на личността, на проблема за органичното сливане на убежденията, съзнанието с цялото нравствено-психологическо и емоционално същество на човека, на необходимостта идейните и политическите начала да намират израз в нравствената същност на характера, на съотношенията между героично и обикновено, като е отхвърлил ограниченото тълкуване на героичното. Изказалите се по неговия

доклад са направили анализ на някои белетристични творби, в които ярко личат новите конфликти и новите тенденции в нравствената и хуманистична концепция за човека (повестите на В. Липатов и В. Теодряков, романите на В. Фоменко и Е. Малцев). Особено оживен е бил спорът за последната повест на В. Теодряков „Късо съединение“. Един от младите съветски критици Ф. Кузнецов е изтъкнал, че съвременната литература води напрегната и последователна борба против бездушието и душевната закоравялост, против психологическите последици от периода на култа към личността (курсив мой — И. Ц.). Положителни герои са ония, които не само произнасят „правилни думи“ и извършват „правилни“ постъпки, но и притежават човешко обаяние, което ги прави близки и любими. Произведенията с такива герои сега преобладават. Мнозина читатели не приеха образа на Денисов от романа на В. Кочетов „Секретарят на обкома“ тъкмо поради липсата на човешко обаяние. В литературата — е казал Ф. Кузнецов — протича сега двустранен процес: заедно с борбата за човечност и доброта се усилва и става все по-страстна борбата против всичко антихуманно, безчовечно, антинародно.

Редица оратори са изтъкнали органическата връзка между идеите на социалистическия хуманизъм, тяхното развитие и задълбочаването на реализма, разширяването обсега на литературата и навлизането ѝ в изоставени зони. Според някои най-важният въпрос сега е да се възпитава политическа активност у хората, да се преодолее концепцията за „малкия“ човек, да се показва обществената дейност на героя. Други смятат, че в някои произведения звучи призив към човеколюбие в духа на евангелието „обичай ближния си“. Най-често обаче е било подчертавано общочовешкото съдържание на социалистическото изкуство, против едностранчивото изтъкване на неговите класови тенденции. „Съвременният хуманизъм в изкуството — е казал А. Зис — означава безкрайно уважение към достойнствата на човешката личност, без разлика става ли дума за живота на министъра или живота на куриера. Това напълно отговаря на нашата партийност, на духа на нашата партийна програма, на политическия курс на XX и XXII конгреси.“ Няма никаква беда в това да говорим за доброта, съдърчателност, човеколюбие — е подчертал друг участник в дискусиата. В това е топлотата и притегателната сила на нашия хуманизъм. Стига любовта да не се противопоставя на омразата, да не се изпада в някакво изолирано от всичко милосърдие. Литературата показва, че освен доброта и душевност трябва още и активна воля, самовъзпитание на личната воля.

Интересни мисли са изказани на дискусиата за интелектуализма и неговото ограничено тълкуване, за отношението между науката и изкуството в тяхната връзка с хуманизма, за съотношението между хуманизъм и обществен прогрес. Според Ю. Борев „общественият прогрес извън и въпреки интересите на личността не само губи всякакъв смисъл, но се обръща в своята противоположност“. От друга страна — доб вят той — безплоден и извънобществен е хуманизъмът, когато утвърждава човека, егоцен-трично затворен в себе си и нямащ цели извън себе си, в обществото, сред хората. Комунизъмът расте в хората, в името на хората, за хората. Развитието на човека, непрекъснатият му растеж, трябва да става в обществото, в името на хората, а развитието на обществото трябва да става чрез човека, в името на личността — в тази диалектика на човека и човечеството — е завършил Ю. Борев — се съдържат висшите хуманистични принципи на съветското изкуство.

А. Дементиев е разкритикувал някои художествени произведения, в които Ленин е представен хуманен и добър в либерален дух, забравени са бдителността и революционното насилие. Обаче главните тенденции в съвременната литер тура говорят за обогатяване на хуманистичното ѝ съдържание. Ние можем вече без боязън да се отнасяме към такива понятия, като доброта, жалост, ласка, човеколюбие и няма защо да ги изхвърляме от речника на нашия хуманизъм.

Особено ярко е прозвучало словото на съветската поетеса Олга Бергхолц. Тя е изразила неудоволетвореност от докладите, затова че, повтаряйки едни и същи определения, не отговарят на основния въпрос — що е хуманизъм. В това понятие според нея влиза неизбежно общочовешко съдържание, нещо всеобемащо, като любов на човека към човека. И затова в докладите е трябвало да прозвучат по-определено, ясно, безбоязнено такива превъзходни човешки категории, като доброта, любов, честност, вяност. Всички тези категории са пряко свързани с хуманизма, защото само човек може да бъде носител на добро. Ние трябва да говорим за разнообразието в човешките чувства, например за чувството състрадание. По време на култа към личността чувствата за състрадание и жалост се смятаха за недостойни. Тогаваше действаше тенденцията за обезчовечаване на литературата и тази тенденция в много отношения успя. От нея са останали някои отживелици — например разговорите за обикновения човек. В съветската литература не трябва да проникват антихуманни мотиви. В докладите недостойно е използван дискуссионен материал от творчеството на писатели като Паустовски, Еренбург, Бабел и др.

В обсъждането на тези въпроси е взел участие И. Аписимов, който е заявил, че по-рано хуманизмът беше понятие с чисто официално значение. Той се обявил против едностранчивите разговори за хуманизма, като е изтъкнал, че ние се борим за цялостен човек. Такъв е нашия идеал, основата на нашата хуманистическа концепция.

Обсъждането на проблемите на хуманизма в съвременната литература е протекло действително като дискусия, в която днешният ден е спорил с вчерашния ден. Обсъждането се е движело по горещите следи на съвременната литература и изкуство, на най-новите филми и книги.

Интересът към проблемата за общочовешкото в съветската художествена и теоретична мисъл е намерил израз в доклада на Л. Новиченко „Общочовешката тема в днешната съветска литература“. Докладчикът е напомнил ранния период в развитието на съветската литература, когато един от главните мотиви в младата съветска поезия е бил утвърждаването на световноисторическото значение на Октомврийската революция. От тази гледна точка той е разгледал ранния революционен романтизъм, особено в неговия „космически“ и „планетарен“ израз, мотивите за общочовешко братство. Новото усилване на интереса към общочовешката тема на нов етап виждаме в поетичната книга на Е. Межелайтис „Човек“. Тази книга е насочена против всички чужди наслоения върху нашата хуманистична философия: сухия и мрачен утилитаризъм, превръщащ човека във винт от държавната машина, тенденцията към духовна едноцветност и опростеност, жертвеническото „подчинение“ личното на общото. И напротив, в последните книги на В. Луговской, М. Рилски се чувства осъзнатото историческо право на човека-комунист за прекрасна хуманистична пълнота на вътрешния облик. Като се спира на някои отклонения в трактовката на общочовешката тема, Л. Новиченко завършва с мисълта, че тази тема още очаква своето дълбоко изследване.

За националните хуманистични традиции, за общочовешкото звучене на редица дълбоко национални произведения са говорили редица участници в обсъждането.

Един от най-интересните доклади е бил посветен на проблема за хуманизма и естетическата природа на литературата. Докладчикът Н. Гей е изтъкнал, че естетическата същност на изкуството е неразривно свързана с хуманистичната природа на художественото мислене. В произведенията на художествената литература хуманизмът не е някаква готова идея, а водеща естетическа идея, която се претворява в творческия метод, в образа и стила, във всички компоненти на произведението.

Ето основното положение в доклада на Н. Гей: „Човекът и неговият живот са главен предмет на изкуството. В основата на художествения образ по необходимост лежи определена концепция за човека, трактовка на неговия характер. Изкуството не само изобразява човека, но заедно с това е човешко възприятие, осмисляне и оценка на изобразяваното. В изкуството се извършва максимална реализация именно на човеш-

ките възгледи за света, на чисто човешкия емоционален образ на света. В това се състои дълбоката вътрешна взаимна връзка между естетическата природа на изкуството и хуманистичната му насоченост“.

Според Н. Гей лириката е най-нагледен пример за хуманистичното съдържание на изкуството, възпелтено в самата му същност.

Тъкмо това единство естетическата мисъл в чужбина разкъсва — единството на хуманистичното и естетичното начала в изкуството. А хуманистичната природа на едно произведение на изкуството може да се разкрие само като негова естетическа идея. Вредата от догматичните рецепти, които бяха на мода по време на култа към личността, се състоеше в това, че те игнорираха художествената специфика на изкуството, свързана с неговия хуманизъм.

Много нови неща са добавили изказалите се по този доклад: за художествените открития, които съпровождаат всеки нов етап в развитието на хуманизма (напр. реализма на Шолохов), за характера на хуманизма в неговите повседневни прояви у светските хора и др.

В доклада на Р. Самарин „Проблемите на хуманизма в съвременната литература на капиталистическите страни“ са били засегнати търсенията на западните писатели, страстните спорове за хуманизма, сложния процес на преориентировка на много писатели. Той е разгледал творчеството на Албер Камю, в което се решават остри етически въпроси, като е посочил вредното влияние на екзистенциалистката философия върху него. Р. Самарин е изказал свое мнение за характера на хуманизма в творчеството на Ремарк, Селинджър, за негативния хуманизъм на неореализма, за пъстрата картина от прояви на хуманизма в книгите на Х. Бюл, Х. Рихтер, В. Кьопен, Стайнбек и др. Основната му мисъл се състои в това, че не всяко съчувствие към човека е хуманизъм, че в много случаи този хуманизъм е съвсем непълноценен, ограничен. Или както казва Р. Самарин, „не всяка етическа концепция може да се смята за хуманизъм, не всяка жалост към човека, не всяко състрадание, не всяко осъждане на общественото зло означава хуманизъм.“ Заедно с това той е признал, че великият общочовешки хуманизъм на нашето време и освободителната борба на народите оказват положително влияние върху честните писатели от Запад. Така например осъждането на американския начин на живот от Стайнбек в последния му роман „Зимата на нашето недоволство“ е дълбоко хуманистично.

Особено положително е прозвучал стремежът на докладчика да намери допирни точки между горкиевското разбиране за хуманизма и етическите търсения на западните художници, които по силата на правдивото изобразяване на най-сложните процеси в съвременното общество и съвременния човек отразяват обективно историческото съдържание на нашата епоха.

Някои положения в доклада на Р. Самарин са предизвикали възражения — особено мнението му за неореализма. М. Поляков е призовал към по-внимателна оценка на Камю и Кафка, в творчеството на които човекът е показан като жертва на трагични обстоятелства. Освен разпадането на човешката психология в това творчество има и страдания за човека. Изобицо тяхното изкуство заслужава по-внимателно отношение.

За разните видове западен хуманизъм, за различното решение на проблема за отношението между човека и света в творчеството на Камю, Кафка, Хемингуей и Сароян е говорил авторът на редица книги за съвременната западна литература Д. Затонски.

Последният доклад „За хуманистичните традиции в руската литература“, изнесен от В. Ермилов, е имал за задача да изясни свособразието на руската класическа литература при решаването на темата за личността и действителността.

Характерна черта на руската литература — е казал Ермилов — е нейното прогностическо отношение на индивидуалистичните тенденции, съчетавано с необичайно смело и широко по размах утвърждаване на личността, на нейното индивидуално свособразие, на нейната неповторимост и самостоятелна ценност, на свободата на всички

човешки прояви. С това е бил свързан и оня дълбок тънък и сложен психологически анализ, който е бил едно от великите открития на руската литература. Широкото утвърждаване на личността в нея е неразделно свързано с утвърдението на народа.

Чрез конкретен анализ на „Война и мир“ и „Ана Каренина“ Ермилов е показал, че у Толстой личното участие е основополагащ етически принцип. В това Толстой е близък на революционните демократи, на етическата теория на Чернишевски.

Бъв връзка със сближаването на романа „Живите и мъртвите“ от К. Симонов с писата на А. Корнейчук „Фронт“ е възникнал спор за оценката на литературата през 30-те години. Л. Новиченко е отхвърлил твърдението, че през 30-те години и през първите години след войната цялата съветска литература е била антихуманна, макар че по това време нейният хуманизъм е понесъл значителни загуби.

В оценката за дискусиата, дадена от съветския литературен печат, направо се казва, че тя е разкрила много нерешени и неясни въпроси, показала е слабостите и недостатъците на литературознанието и критиката. Тя не е дала и не е трябвало да даде „оконачелно“ решение на всички обсъждани въпроси. Тя обаче е сложила начало на сериозни разисквания за новите задачи и пътища, по които трябва да се развива съветската литература и теоретичната мисъл.

Тази правдива самокритична оценка говори, че съветската литературна наука отхвърля фалшивата показност, тъй характерна за миналото и върви по верен път.

И. Ц.

ДЖОН СТАЙНБЕК — ЛАУРЕАТ НА НОБЕЛОВАТА НАГРАДА ЗА 1962 ГОДИНА

Известният американски писател Джон Стайнбек получи Нобеловата награда за литература за романа си „Зимата на нашето недоволство“. По този повод в американските вестници излязоха статии за творческия път и личността на писателя. Две от тях бяха поместени в съветския седмичник „За рубежом“, откъдето ги вземаме за нашето списание.

На българския читател Джон Стайнбек е известен с романите си „Гневът на мравките“ и „Гортила Флет“, а също и с повестта „Бисерът“.

I

Той е учил за художник, бил студент и пазач, репортьор и работник (пренасял тухли при строежа на Медисън скуер). И чак през тридесетте години станал професионален писател. Това му се удало благодарение на обстоятелството, че веднъж един издател случайно забелязал във второстепенна книжарница кига а на „някой си Стайнбек“ и я купил за 10 цента. (Тази книга била сборник къси разкази „Райски пасища“ и струвала отначало 2 долара и половина, но никой не я купувал и станало нужда да й се намали цената до 10 цента.)

Ето как станало това.

Веднъж редакторът и издателят Паскал Ковиси обикалял по книжарниците на Чикаго и си купил евтина книга, за да я прочете във влака от Чикаго до Ню Йорк. Тя му направила толкова силно впечатление, че веднага след пристигането си в Ню Йорк той позвънил в издателството, което я пуснало. Издателите не знаели почти нищо за